

ОБЛИЧЧЯ ВІЙН І КОНФЛІКТІВ

УДК 94–055.2(477.83/.86)«14/1918»

Мар'яна БАЙДАК

ПРОСТОРИ ЖІНОЧОГО ПОВСЯКДЕННЯ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

(на прикладі Галичини й у світлі особових джерел)

Світова війна змінила становище і визначила долі багатьох жінок Галичини. Чи не вперше вони змогли поглянути на себе не тільки крізь призму конструйованих чоловіками образів і стереотипів, а й через власні уявлення, досвіди й бажання. Вимушене відмежування від чоловічого світу «вивело» жінок поза межі дому і суто родинних турбот. Попри обов'язки матерів / дружин, жінки долали власну неприсутність у чоловічому світі – ставали захисницями свого майна, займалися громадською роботою, відстоювали позиції національних спільнот і навіть брали участь у бойових діях. Війна відіграла важливу роль в емансипації української жінки. Ключовим історичним джерелом для розуміння змін, зокрема просторів жіночого повсякдення в роки війни, є особові джерела, насамперед щоденники, спогади, листи. У таких жіночих текстах можна віднайти інформацію про сфери зайнятості, ставлення жінок до нових справ, а також відчуття, яких зазнавала жінка, уперше виконуючи так звану чоловічу роботу. Для чоловіків активність жінок поза межами дому була новиною, і вони намагалися її осмислити. Чоловічі тексти назагал скупі на авторську саморефлексію (характерна для жінок), натомість відображають очікування чоловіків, у більшості досить вразливих до питань жіночої свободи.

Ключові слова: Перша світова війна, Галичина, жінка, простори повсякдення, особові джерела.

Жіноче повсякдення в умовах Великої (Світової) війни 1914–1918 років важко узагальнювати. Дослідження індивідуальних досвідів дають змогу виокремити кілька моделей поведінки жінок. Насамперед Світова війна руйнувала традиційний соціальний уклад і створювала нові простори для діяльності та самореалізації жінок. Українське жіноцтво отримало змогу «жити повним життям» (більше з необхідності, ніж з власного бажання): виявити здібності в тих сферах, які досі залишалися поза його досяжністю та які не міг опанувати феміністичний рух мирного часу. Непевність у завтрашньому дні, коли жінки, залишені на себе, будь-якої миті мали бути готові до втечі чи захисту, змушувала виробити відмінний від мирного характер. Утім, воєнне повсякдення не завжди сприймали як екстремальне. Багато жінок намагалися відмежуватися від викликів і потреб війни, однак зміни, які внесла війна в усвідомлення жінкою своїх можливостей, мали незворотний характер. Після завершення війни жінкам не вдалося забути ні переваг, які дала громадська робота, ні того становища, котре вони зайняли в суспільстві завдяки своїй діяльності.

Історія галицьких українок у роки Першої світової війни відображена переважно в публікаціях про громадську та благодійну діяльність або персоналії¹. Крізь призму жіночих досвідів про війну писали Марта Богачевська-Хомяк і Мирослава Дядюк². Поштовхом до цього стала потреба осмислити «очоловічений» історичний нарратив, який унікав жіночих тем і був узятий за аксіому гуманітарною наукою. Жінки того часу залишили достатньо «слідів», аби стати в історіографії самостійним об'єктом дослідження. Матеріали особового характеру відображають приватне повсякденне життя як окремих жінок, так і систему суспільних відносин загалом, сприйняття жінками політичних подій, національно-культурні традиції. Зазвичай особові джерела описують події у прийнятний для їх творців спосіб, з позиції індивідуального досвіду. В основу цього дослідження покладено так звані его-документи: щоденники (насамперед Іванни Блажкевич «Жінка на бойовій лінії»), листи подружжя Іванни й Івана Блажкевичів, Осипа та Ольги Маковеїв, які зберігаються у фондах відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника НАН України, а також листи подружжя Ольги Левицької і Дмитра Басараба, Володимира Старосольського і Дарії Шухевич з фондів Центрального державного історичного архіву України у Львові. Взято до уваги й матеріали галицької преси.

Специфіка особових джерел

Неофіційний епістолярій як засіб формування приватних відносин у міжових ситуаціях. Приватні листи воєнного часу потребують багато зусиль для аналізу та інтерпретацій. Для них характерні змістова свобода, наявність типових епістолярних елементів, обов'язкове очікування на відповідь. Листи воєнного часу забезпечували комунікативну функцію, хоча відрізнялися за стилем і метою написання. Одні автори через списаний аркуш намагалися підтримувати розмовний діалог, в інших листи ставали монологом, який час до часу переривався чужими думками. Приватний епістолярій Великої війни зберігся відносно добре, іноді – це листи в один бік, але й вони дають уявлення про стосунки в сім'ях. На деяких конвертах стерлися написи, є потертості й забруднення текстів. Багато конвертів підписано нерозбірливо, з використанням діалектних назв місцевостей, деякі адреси вже не існують, листи можуть бути написаними різними мовами, без особистих даних адресантів або тільки з ініціалами. Додаткові труднощі для дослідника створюють нерозбірливі

¹ Див. передусім публікації Ольги Бежук: *Бежук О.* Діяльність О. Левицької-Басараб в Українському Комітеті допомоги раненим жовнірам у Відні // *Вісник НУ «Львівська політехніка»: Держава та армія.* – Львів, 2008. – № 612. – С. 43–48; *Її ж.* Ще раз про Олену Степанів // *Львівщина в 2008 році: знаменні та пам'ятні дати краю.* – Львів, 2008. – С. 30–33; *Її ж.* Благодійна діяльність самаритянської секції Українського Горожанського Комітету у Львові // *Вісник НУ «Львівська політехніка»: Держава та армія.* – Львів, 2011. – № 693. – С. 42–47; *Її ж.* Благодійна діяльність українського жіноцтва у роки Першої світової війни та післявоєнний період // *Вісник Львівської комерційної академії. Серія «Гуманітарні науки»* [Ювілейний збірник на пошану С. Гелея]. – Львів, 2011. – Вип. 10. – С. 271–278.

² *Дядюк М.* Український жіночий рух у міжвоєнній Галичині: між гендерною ідентичністю та національною заангажованістю. – Львів, 2011; *Богачевська-Хомяк М.* Білим по білому: Жінки в громадському житті України 1884–1939. – Київ, 1995.

почерки. Безліч листів з часу війни не знайшли адресатів – були знищені цензурою³ або через те, що одержувача вже не було серед живих: «Надійшла пошта до полку. Не було кому її роздавати. Лиш десь-котрийсь лист застав адресата в живих. Решту зложили на купку і спалили»⁴.

Війна змінила укорінені в суспільстві традиції сім'ї, відносини між чоловіком і дружиною. Вони опинилися далеко один від одного: вона – вдома, він – на полі бою. За таких умов листування було чи не єдиним способом, який забезпечував зв'язок з рідними, тому «люди розписалися до безпам'яті, з самого жалю і туги»⁵. Автори листів часу Першої світової війни порушували різні питання, але майже в усіх присутня тема морально-психологічного стану людини в межових ситуаціях. Листи з фронту і на фронт відображали насамперед психологію стосунків, моделі сімейних відносин, проблеми і сподівання, якими жили подружжя. Свого часу Олександр Лазаревський писав, що «листування близьких людей між собою має більший інтерес, а листування подружжя й ще більший»⁶. Чоловічі листи були однотипніші. Чоловіки лаконічно повідомляли про свій побут, ставили запитання, а в кінці писали побажання здоров'я рідним і близьким. Емоціями чоловіки ділилися вкрай рідко, здебільшого наприкінці листів: «Цілую Тебе так здалека, як зблизка»⁷. Натомість жінки прагнули «виговоритися», поділитися почуттями, змінами, проблемами, планами. Листи були своєрідним майданчиком саморефлексії. Їхні автори висловлювалися щиро, прямо і по-приятельськи. Листам притаманні спонтанні, невимушені висловлювання, які фіксували найінтимніші пласти інформації про приватне життя. Епістолярна спадщина була своєрідною автобіографією, «сповіддю душі» людей, які жили реаліями воєнного повсякденного життя і шукали способи з ним змиритися чи змінити.

Долаючи «безмовність»: специфіка жіночого письма. На початку ХХ ст. в гендерній культурі відбувся суттєвий злам – жінки відмовилися від традиційних стереотипів закритості й почали відверто «говорити» про людське «Я» і про себе, побачених не з позиції умоглядних історичних схем, а крізь призму власного життєвого, часто інтимного досвіду. У жіночих щоденниках і листах трапляються відверті чуттєві деталі. Протягом війни жінки переносили на папір особистий драматичний досвід: «Що ми перебули, що пережили... перо заслабе, а і папір сей замалий щоб описати все хоть вчasti»⁸. Приклади жінок, які вважали себе незалежними особистостями, прагнули самореалізуватися всупереч опору суспільства та несприятливих

³ Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника НАН України (далі – ЛННБУ ім. В. Стефаника), відділ рукописів. – Ф. 66 (Осип Маковей). – Спр. 6 / п. 1. – Арк. 11 (Лист Осипа Маковея до дружини Ольги, 1916 р.).

⁴ Блажкевич І. Спогади (30.07.1914 – 4.10.1921) // Дзвін (Львів). – 1991. – № 5. – С. 126.

⁵ ЛННБУ ім. В. Стефаника, відділ рукописів. – Ф. 66. – Оп. 1. – Спр. 6 / п. 1. – Арк. 9 (Лист Осипа Маковея до дружини Ольги, 10 березня 1916 р.).

⁶ Лазаревський А. Четыре письма жены полкового обозного Евдокии Сахновской к мужу // Лазаревский А. Очерки, заметки и документы по истории Малороссии. – Киев, 1892. – Т. 1. – С. 22.

⁷ ЛННБУ ім. В. Стефаника, відділ рукописів. – Ф. 66. – Оп. 1. – Спр. 8 / п. 1. – Арк. 15 (Лист Осипа Маковея до дружини Ольги, 8 липня 1916 р.).

⁸ Там само. – Ф. 41 (Грушкевичі). – Оп. 1. – Спр. 42 / п. 2. – Арк. 5 (Лист Іванни Блажкевич до сестри Меланії Грушкевич, 1915 р.).

обставин, були поодинокими. Більшість жінок, навіть якщо підтримували емансипаційні гасла та вели активне громадське життя, не хотіли відмовлятися від опіки та допомоги чоловіка: «І за Іваськом жаль і немов на него жаль що в такім горю лишив мене»⁹. Відносини з чоловіком підтримували через постійне, інколи навіть занадто часте листування: «Муж також до мене писав дістала від него три картки. А до него пишу без граніс може яких 100 карток»¹⁰. Утім, в часі війни сімейні стосунки нерідко стали формальними, подружжя не встигало стежити за емоційними станами одне одного. Здебільшого взаємини зводилися до констатації фактів життя / смерті, здоров'я, матеріального становища.

Листи жінок цікавіші від чоловічих не так у змістовому плані, як своїми проблемно-питальними характеристиками, емоційністю: «Що Ти тепер? Не знаю, де Тебе шукати, чи на якій горі з транспортом, чи на фронті, чи, може, в лісі. Якби я була тепер десь сама, то я би тепер дійсно зварювала. Все думаю про тебе»¹¹. Жінок цікавили найрізноманітніші речі: від місця перебування чоловіка, новин про плани воюючих сторін, меж лінії фронту до цін на предмети першої необхідності в різних населених пунктах. Стандартний набір запитань, яких було значно більше, ніж відповідей, у жіночих листах формулювали за схемою: діти (харчування, одяг, освіта) – чоловік (стан здоров'я, якість / зручність побуту) – господарство. Матерів цікавило все, що стосувалося їхніх синів, дружин – своїх чоловіків. У розуміння ідеальних стосунків вкладали такі окреслення, як «спокій і мужність праці»¹², а також відсутність секретів у подружжі: «пощо неволить себе і мене нечесними думками і писати як «милий до любки», коли ми вже собі свої і неповинно бути таємниць між нами»¹³. Жінки часто переживали і висловлювали емоції, які свідчили про безпорадність і вразливість, а також сприяли встановленню й підтримці соціальних зв'язків.

Публічне і приватне в чоловічих текстах. Життя чоловіків мало два виміри – публічний і приватний, які рідко перепліталися. У текстах чоловіки зосереджували увагу на громадському, а не індивідуальному досвіді. Так, у спогадах чоловіка сцена бою була більш значущою, ніж відчуття дружини. Чоловіки з задоволенням виражали емоції, які підвищували їхній статус, підкреслювали переваги. Тексти чоловіків були розраховані переважно на стороннього читача: «Впав на мою адресу такий докір: «Чому ти нічого не пишеш про свій побут при стрільцях? Таж ти, «стара війна», багато дечого бачив – тож повинен хоч дещо розказати». Ось і причина, що я відкриваю своє чоло і задумую як розказувати про життя, оту щоденну, злободенну «політику» – високу дипломатію, в якій рядовик є тільки предметом»¹⁴. Чоловіки

⁹ Там само. – Арк. 4.

¹⁰ Там само. – Ф. 48 (Заклинські). – Оп. 1. – Спр. 13 з / п. 3. – Арк. 1 (Лист Хабурської до Романа Заклинського, с. Хохонів, Бережани, 16 березня 1916 р.).

¹¹ Там само. – Арк. 74.

¹² Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАУЛ). – Ф. 359 (Осип Назарук). – Оп. 1. – Спр. 472. – Арк. 16 (Лист Костянтини Огоновської-Назарук до чоловіка, Львів, 30 січня 1921 р.).

¹³ Там само. – Арк. 35 зв. (Лист К. Огоновської-Назарук до чоловіка, Львів, 7 листопада 1921 р.).

¹⁴ *Граничка Л.* Як я був усусусом // Літопис Червоної Калини (Львів). – 1929. – Річн. I. – Ч. 3. – С. 13.

неохоче висловлювали емоції, які би вказували на їх слабкість, що нібито суперечила уявленням про «справжнього» мужчину: «Старатимуся всупереч до всіх, здається, авторів споминів – не плакати, бо, коли те все творилося, стрільці не плакали»¹⁵. Лише інколи вони дозволяли собі деяку чуттєвість, переважно в листах до дружин, з якими ділилися переживаннями, радіщами чи інформували про негаразди.

Велика війна змінила приватне життя, уявлення про роль жінки та взаємини з нею. Чоловіки ж не хотіли порушувати традиційну замкненість сімейних стосунків. Вони продовжували любити в жінці її слабкість, часто безпорадність, здивовані очі, що дозволяло «оберігати» жінку і таким чином стояти «вище» за неї. Найважливішим у приватному житті було підтримувати статус голови та захисника родини: «Непевність про Тебе, а властиво гірка певність, що ти уже довго терпиш не лише журбу, але й голод і холод, що хата наша ограбована, як всюди, що ти зовсім слаба здоровлем не видержиш – а навіть часом у хвилю зневіри лютий, немилостивий здогад, що ти вже не жиєш, що тебе нема, що наша родина зопала – отсе все найбільша трагедія»¹⁶. Вихід жінки за межі обов'язків «дружини – матері – господині» чоловіки не забороняли, однак і не заохочували. Суспільну роль дружини вони вбачали у вихованні дітей як національних патріотів. Громадська активність українок штовхала частину чоловіків до думок про необхідність забезпечити жінкам відповідне місце в суспільстві: «Мав я не раз нагоду почути і побачити стільки доброго зі сторони жіноцтва, що те все у мене доповнялось з досвідом на інших ділянках і той мій досвід містився в словах повних признання для жіноцтва. В часі тої війни зложила жінка іспит зрілости, який рішуче дає їй право на те, щоби зайняла рівноправне місце коло мужчин»¹⁷. Та все ж такі заклики не були загально визнаними, натомість продовжували переважати уявлення, що жінка повинна реалізувати себе насамперед у сім'ї, а вже потім – у громадській сфері.

Часовий та просторовий виміри жіночого повсякдення

Розуміння часу в умовах війни. Протягом війни часовість повсякдення означувалася подіями, які відбувалися періодично (побут, праця, дозвілля). Дії, що їх виконували кожного дня, формували уявлення про тривкість повсякденного буття, яке у певний спосіб переживали, усвідомлювали і приймали. Для кожної жінки Час мав індивідуальні риси, осмислювався особисто, тривав по-різному, але спільним було покладання на нього «лікувальних здібностей», що мали «гоїти усі рани». Відчуття Часу залежало від ситуації в населеному пункті (спокій чи активні бойові дії, взаємозв'язків особи з громадою, зайнятості, особистих уявлень). Для жінки війна не мала чітких хронологічних меж. Ситуацію війни жінки переважно сприймали як теперішнє-минуле, яке повинно врешті-решт закінчитися. Загалом жінки хотіли залишити в минулому травматичний досвід воєнного життя, однак, підводячи ризику під пережитим, вони прагнули перенести в майбутнє набуті під час війни нові права, ролі та суспільне становище.

¹⁵ *Граничка Л.* Як я був усусусом...

¹⁶ ЛННБУ ім. В. Стефаника, відділ рукописів. – Ф. 66 (Осип Маковей). – Оп. 1. – Спр. 3 / п. 1. – Арк. 1 (Лист Осипа Маковея до дружини Ольги, 11 листопада 1914 р.).

¹⁷ *Галуцинський М.* З Українськими січовими стрільцями. Спомини з 1914–1915 рр. – Львів, 1934. – С. 52.

У період війни Час мав різні значення. По-одному його розуміли жінки в тилу, по-іншому – чоловіки на фронті. Через брак роботи чоловіки не знали, як ним розпоряджатися: «лиш спати і спати, бо не знати, що з часом робити»¹⁸. Домашня рутинна відволікала жінок від думок про війну і пришвидшувала Час: «Благословлю навал праці, який не дає хвилики часу на чорні думки. День за днем мчить стрілою»¹⁹. Час відчували через емоції, зв'язки з рідними людьми, він набував цінності через уявлення про чоловіків чи батьків, які не могли бути з жінкою «тут і тепер». Відчуття такого Часу забезпечувала пам'ять жінки про щасливі моменти життя в минулому. Саме спогади і надії давали змогу уявно перебувати в минулому і будувати плани на майбутнє.

Війна породжувала відчуття розрухи, а уявлення про минуле-теперішнє-майбутнє, які впорядковували життєві орієнтири, не завжди знаходилися на прямій лінії. В умовах небезпеки жінки мріяли повернутись у «спокійний світ» мирного часу. Теперішнє вважали небажаним, скороминучим, асоціювали з негативом, очікуванням / сподіванням на краще: «от ждемо і ждемо на красші часи – і се цілий зміст теперішности»²⁰. У спогадах жінки відтворювали події, емоції та задоволення з минулого: «Згадаю весну / Чудесну весну в коханню / Най здається мені / Що рук я твоя / Спочила на твоєму плечі / І я в почуття що ти знову мій / На часок забуду всі болі»²¹. Попри реальність, їхня уява не затримувалася в теперішньому. Зазвичай, жінки поверталися назад або проектували надії на майбутнє: «але що нам весна принесе Бог вість, хоть ми доброї думки». Життя проходило з думками про «те, чого поки що немає», але «неодмінно буде». Війна породжувала сумніви, а ті, своєю чергою, штовхали жінку в майбутнє.

Повсякдення простору. Місце, де проходило життя жінки, в якому відбувалися певні дії та взаємодії, визначало розуміння нею «власного простору». До початку війни у Східній Галичині було 3,5 тисячі сіл, 56 міст і 138 містечок. Це був радше сільський, а не міський простір. В етнічному плані в селах переважало українське, а в містах – польське і єврейське населення. Традиційне галицьке село мало принципово інакше від міської мережу соціальних зв'язків, для якої характерним був пріоритет різних типів спорідненості (кровної, свояцтва, духовної, фіктивної, територіальної тощо). Мешканки одного села творили певну спільність, що допомагала в умовах війни знаходити компроміси, вирішувати проблеми матеріального та психологічного характеру. У містах і містечках, крім матеріальних труднощів (у містах ціни на продукти були вищими), українкам у роки Першої світової війни доводилося конкурувати з активнішими польками. Стосунки між мешканками сіл і міст були скоріше вимушеними й не завжди бажаними, адже містянки, які вважали себе представницями інтелігенції (що, зрештою, підтримували своєю уявою селянки), не хотіли долати межі «кращий/гірший». Жительки села вважали, що «невихованим до життя міським паням далеко

¹⁸ ЛННБУ ім. В. Стефаника, відділ рукописів. – Ф. 66 (Осип Маковей). – Оп. 1. – Спр. 5 / п. 1. – Арк. 18 (Лист Осипа Маковея до дружини Ольги, 16 листопада 1915 р.).

¹⁹ Там само. – Ф. 243 (Іванна Блажкевич). – Спр. 2. – Арк. 43 (Щоденник Іванни Блажкевич «Жінка на бойовій лінії», 10.8.1917 – 1.11.1918).

²⁰ Там само. – Ф. 66 (Осип Маковей). – Оп. 1. – Спр. 8 / п. 1. – Арк. 31 (Лист Осипа Маковея до дружини Ольги, 17 липня 1916 р.).

²¹ Там само. – Ф. 243 (Іванна Блажкевич). – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 193 (Щоденник Іванни Блажкевич «Жінка на бойовій лінії», 10.08.1917 – 1.11.1918).

тяжче жити, ніж нашій мужній селянці. Селянка, поплакавши трохи, взялася до роботи, збрала з поля, обсіяла озимину, придбала опалу, та й за старим звичаєм пряде кожіль, не лякаючись марева голоду для себе і своїх дітей»²².

Якщо життя жінки в тилу було відносно безпечним, то для чоловіка на фронті воно набувало зовсім іншої, граничної вартості. Думки про життя виникали відповідно до конкретних ситуацій та залежали від побутових умов: «бувیم вже в поли але нас вибрали і навернули назад. Тепер ми знов в тім місті десмо перше стояли. Ту випав сніг а тепер щодень дощ падає є нас тільки два з нашої сторони, то ми з Василем спимо разом»²³. Нового значення на війні для кожної людини набувала її сім'я, тому зрозумілими були прояви інтересу до життя, здоров'я близьких, які знаходилися на відстані: «напиши що тобі сі стало що тя так болят крижі може де перемерзла і то напиши як ті довго боліли і чи вже лежже важий хось надвоє здоровле так незабивайсе затею роботою»²⁴. Врешті, кожна особа була частиною якоїсь ширшої спільноти, місцевої громади і народу-нації загалом. Тому життя далеко поза межами рідного краю не уявлялося без знайомих і новин з населеного пункту: «що там нового в селі чи уже був жентерунок і кого жентерували чи хто тепер впер. Бо я писав вже кілька карток і не маю відповіді жадної. Може вже нема кому писати»²⁵.

«Я – Інші». Жінка формувала повсякдення на основі взаємодії з іншими людьми. Фіксуючи власний досвід, вона протиставляла його повсякденним практикам інших людей. Оскільки жінка стикалася з солдатами різних армій, вона усвідомлювала, що крім її повсякденного світу, – загалом відомого і зрозумілого, – існували й інші світи, рідні й зрозумілі для когось, однак чужі для неї. У межовій ситуації, якою була війна, головним орієнтиром для жінки стала не так вона сама, як більш чи менш абстрактний «чужий». Розрізнення «свій – чужий» у роки війни було одним із головних способів ідентифікації жінкою себе як українки, воно сприяло «націоналізації» жіночого середовища. Образи «іншого» й «чужого» давали змогу жінкам окреслити критерії «своїх», набути об'єктності, виробити моделі поведінки. Залежно від обставин «ворогом» для жінки у війну міг ставати як «свій», так і «чужий». Поняття «ворога» як антипода власним цінностям допомагало жінкам самоорганізуватися перед реальними небезпеками.

Перша світова війна стала вирішальною для національного вибору як ідентифікатора особи. Через поділ українських земель між двома ворогуючим імперіями – Австро-Угорською та Російською – українські жінки, з одного боку, були змушені прийняти позицію держави, в якій мешкали (підтримувати солдатів, виконувати розпорядження влади), а з іншого – конфліктна ситуація давала можливість відчутти й усвідомити себе українкою (не росіяною чи полькою), сприяла поширенню ідеї Великої України. Українки обох імперій відчували себе «своїми» через спільну мету, вони обмінювалися планами, мали подібні переконання і дотримувалися більш-менш однакової лінії поведінки. В обох імперіях українки створювали громадські організації, прово-

²² Блажкевич І. Спогади (30.07.14 – 4.10.1921) // Дзвін (Львів). – 1991. – № 6. – С. 134.

²³ ЛННБУ ім. В. Стефаніка, відділ рукописів. – Ф. 1 (Бібліотека НТШ). – Спр. 785/10. – Арк. 4 зв. (Лист Івана Галанюка до дружини Катерини, 5 лютого 1917 р.).

²⁴ Там само. – Спр. 785/32. – Арк. 1 (Листи Михайла Мороза до дружини Анастасії, 14 лютого 1917 р.).

²⁵ Там само. – Спр. 785/18. – Арк. 1 (Лист Ковальського до батька Петра, 18 липня 1915 р.).

дили ювілейні вечори, приурочені пам'яті відомих українців тощо. У містах опозиція «свій – чужий» виникала через протиставлення представникам інших націй, культур, традицій. Скажімо, повсякденне життя Львова характеризувалося суперництвом між польками й українками не тільки в громадській, а й у військовій сфері. Для українок виразно патріотична позиція польок ставала прикладом для наслідування. У підсумку це підштовхнуло створення українських жіночих військових організацій.

Чим для українок стала Перша світова війна? На початку в більшості вони сприйняли її як однозначне зло, адже війна розлучила рідних людей, залишила жінок наодинці з величезним багажем клопотів, з відчуттям безпорадності й браку сили. З часом породжена війною межова ситуація ставала «товаришкою» (мабуть, таки для меншості), бо «розв'язала руки» і давала шанс жінці реалізувати себе не тільки як дружині/матері, а теж як особистості. Врешті, не забракло жінок, які виклики війни перетворили на своєрідне покликання для себе, прийняли війну як частину власного «Я». Більшість українок, однак, прагнула віддалити війну від себе як фізично, так і у свідомості, що нерідко призводило до своєрідних спроб втечі від дійсності.

Елементи повсякдення

Простір Дому. У війну Дім для жінки мав широке значення, це була не тільки будівля, а й місце, де знаходилася сім'я. По суті, кожна жінка ставала не лише годувальницею, а й захисницею Дому, вона була змушена розв'язувати всі щоденні проблеми. Уявлення про те, що заняття жінки має бути прив'язане до «сімейного вогнища» (чоловіка, дітей, господарства), у часі війни не змінилося. Такий тягар подекуди видавався важчим, ніж перебування на фронті: «Порівнюю своє положення з положенням жовніра на фронті. І виходить, що положення жінки з дітьми на бойовій лінії набагато гірше від жовніра в окопах. Бо жовнір сам один. Туга за домом притихла. Він машинально виконує накази, дбає тільки про себе. Не журиться завтрашнім днем, бо це завдання старшини. А подумати про жінку з діточками на фронті. Про ту її величезну відповідальність не тільки за себе, за своє життя, але за життя дрібних дітей... Вічно бешся думкою: що робити? Втікати на загибель, чи тут на місці погибелі ждати?»²⁶. Через надмір праці, «від чищення печей до латання гардероби», жінки мріяли «бодай місяць не думати про кухню»²⁷.

Під час війни особисте житло для жінки було символом свободи. Власниця Дому почувалася господинею і «з приємністю заводила усякі чи зміни чи порядки»²⁸. Кожна жінка формувала «ідеальний» уявний Дім з кімнатами для дітей і просторою кухнею. Однак реалії війни вимагали пристосовуватися до нових умов: «помешканням прошу не безпокоїтися, бо той хто хоче бути задоволений мусить застосовуватися до обставин і до часу бо они до него не застосуються»²⁹. Дім вважали простором, де можна уникнути небезпек, заховатися від загроз навколишнього світу: «Ми по більшій

²⁶ Державний архів Тернопільської області. – Ф. Р–3205 (Іванна Блажкевич). – Спр. 6. – Арк. 48 (Щоденник Іванни Блажкевич «Жінка на бойовій лінії», т. 3: 1915–1917).

²⁷ ЦДАУЛ. – Ф. 360 (Володимир Старосольський). – Оп. 1. – Спр. 605. – Арк. 75 (Лист Дарини Старосольської до чоловіка, 10 червня 1920 р.).

²⁸ Там само. – Арк. 107 (Лист Дарини Старосольської до чоловіка, 8 серпня 1920 р.).

²⁹ Там само. – Ф. 359 (Осип Назарук). – Оп. 1. – Спр. 472. – Арк. 19 (Лист Костянтини Огоновської-Назарук до чоловіка, 12 лютого 1921 р.).

часті сидимо вдома бо так нам найліпше»³⁰. Водночас жінки виступали захисницями домашнього простору: «жінки не можуть лишати хат так без опіки»³¹. Втрата Дому викликала відчуття безпорадності й небезпеки: «Дуже боляче було почути, що раптово лягло в руїнах усе, до чого прилягло серце, з чим вжилися думки. Але по часі зрозуміла велич і непошадність війни»³². Місце перечікування боїв «поза Домом» вважалося незручним, чужим, нетривалим. Втеча з Дому, вимушене відчуження від родинного простору впливали на настрої жінок. Нездатність вберегти власний простір, у якому жінка була господинею, викликала зневіру.

Суспільна праця. Війна зумовила зміну уявлень про громадську активність жінки. До війни суспільно активна жінка була радше винятком, жінки виконували в громадських інституціях допоміжні функції. Війна поставила на межу існування ряд громадських і навіть державних закладів, відкривши небачені досі можливості для вияву ініціативи. Упродовж Першої світової війни українські жінки брали участь у роботі вже діючих і створили низку нових громадських і благодійних організацій. Найактивнішими з них були: Український жіночий комітет допомоги пораненим воюючим, Союз визволення України, відділ Українського Червоного Хреста. Благодійні організації діяли у Станіславові, Тернополі, Бережанах, Чорткові та інших містах. Там, де не було жіночих організацій, добродійністю часто займалися дружини греко-католицьких священників. Діяли ці товариства на засадах «національної автаркії», тобто розраховували на добровільну працю й пожертви громадськості та кооперативів, дохід від власної діяльності. Їх головна мета полягала в допомозі пораненим українським воюючим, які перебували в шпиталях. Такі товариства влаштували теж дешеві кухні, дбали про культурні заходи (організували театри)³³.

Що штовхало українок до суспільної праці? Насамперед, активна громадська позиція польок, які вчасно реагували на запити воєнного часу. Українські чоловіки дорікали жінкам за таке «відставання», суспільну пасивність, неорганізованість. З початку війни дешеві кухні й шпиталі засновували польки (у Львові цим займався Громадський комітет жінок / Komitet obywatelski kobiet), а українки могли долучитися до їх роботи. Згодом у Львові почали працювати п'ять кухонь, заснованих українками. Вони розташовувалися в приміщенні Народного дому на вулиці Рутівського, у семінарії сестер василіанок на вул. Жовківській, а також на вулицях Святого Петра, Личаківській і Зиблікевича³⁴. Завдяки такій роботі частина жінок включилася в громадське життя. Для жінок, які залишилися без джерел доходу, робота в таких закладах давала ще змогу утримувати себе. Причини, які спонукали жінок братися до невідомої роботи, залежали від індивідуальних уявлень жінки про громадянський обов'язок і про те, як організувати життя в критичній ситуації. Так приватне повсяк-

³⁰ Там само. – Ф. 372 (Володимир Охримович). – Оп. 1. – Спр. 101. – Арк. 2 (Лист Олени Охримович до чоловіка, б. д.).

³¹ Там само. – Арк. 17.

³² *Блажкевич І.* Спогади (30.7.1914–4.10.1921) // Дзвін (Львів). – 1991. – № 5. – С. 123.

³³ *Богачевська-Хомяк М.* Білим по білому: Жінки в громадському житті України 1884–1939. – Київ, 1995. – С. 193.

³⁴ ЦДІАУЛ. – Ф. 462 (Український горожанський комітет, м. Львів). – Оп. 1. – Спр. 52. – Арк. 3 (Довідка, звіти, розпорядження, листи та інші документи про діяльність та склад Самаритянської секції, 1918–1920 рр.).

дення жінки, з куховарством і лікуванням в основі, перетворювалося в публічне, що сприяло емансипації.

Фронтowa дійсність. «Чи порив молодості, заборона битися в рядах з мужчиною, страхіття переживань, бажання незвичайних пригод, нудьга буденщини, втеча від життєвих обов'язків; чи, може, бажання самопожертви, невтишний голос людської душі, що наказує в деяких моментах життя сповнити цей, а не інший обов'язок; чи, може, охота доказати світові, що ми, жінки, здібні до всього – кинуло нас в обійми війни?»³⁵. Ці міркування військової діячки Олени Степанів показують ситуацію українських жінок, які на початку Великої війни не мали чітких уявлень про своє місце і роль у війні. Проблеми мирного часу стали неактуальними, а стосовно викликів воєнного часу – бракувало досвіду. Втім, з тих чи інших особистих причин і переконань, деякі жінки таки взяли до рук зброю, хоча участь жінок-українок у бойових діях не була масовою. Усі дівчата до початку війни здобували вчительську професію, займали активну громадську позицію серед студентства, були учасницями товариства «Пласт», підтримували ідею створення незалежної Української держави. Жодна з цих дівчат не отримала згоди батьків на службу у війську. Молоді українки, які наважилися розірвати з усталеними сімейно-патріархальними практиками, сформували жіночу чоту з 33 осіб на чолі з Оленою Степанів³⁶. Жіноча чота не була визнана австрійською владою як окремий військовий підрозділ у складі легіону УСС, тому жінки були змушені діяти там індивідуально.

Участь жінок на фронті викликала публічну дискусію – добре чи зле для жінки бути на передовій: «Були розмови про те, чим визначаються українки поміж іншими народами. Такі сходини варто було би урядувати частіше»³⁷. Жінку у війську сприймали тоді як щось дивовижне³⁸. В умовах фронту жінкам доводилося діяти нарівні з чоловіками: «я не мала найменших полегшень, ні привілеїв в порівнянні з рештою товаришів – мене не відсунено ні від якої стежі, від жодної ватри і якраз я цього бажала. Але ніразу я не завважала якихось натяків чи не такту супроти мене. І я зі своїми друзями-чоловіками справді ділила всю долю й недолу»³⁹. Усе ж існувала різниця в ставленні до жінок серед рядових і старшин. За твердженням О. Степанів, рядові бійці, зазвичай сільські хлопці, ставилися до жінок як до старшин, адже «знали, що ми на свій старшинський ступінь заслужили»⁴⁰. Натомість з боку амбітних старшин-інтелігентів «ми, жінки, зустрічались по відношенні до себе навіть з об'явом

³⁵ Жінка-вояк // Назустріч (Львів). – 1934. – Ч. 12. – 15 червня. – С. 3.

³⁶ Лазарович М. Легіон Українських Січових Стрільців. – Тернопіль, 2002. – С. 128.

³⁷ ЛННБУ ім. В. Стефаника, відділ рукописів. – Ф. 48 (Заклинські). – Оп. 1. – Спр. 121-6 / п. 17. – Арк. 20 (Щоденник Богдана Заклинського, 20 лютого 1915 р.).

³⁸ Коли Олена Степанів і Софія Галечко були удостоєні військових нагород (19 листопада 1914 р.), австрійський генерал Ігнац Фляйшман (командувач 55-тої піхотної дивізії, до складу якої входив легіон УСС) зазначав (у викладі Костя Левицького): «Перший раз маю щастя винагородити медалію хоробрість жінки і тішить мене, що на Вашій груді заблещить відзнака, яку лиш Вояк-мушина міг здобути» (Левіцький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу Світової війни. 1914–1918. – Львів, 1929. – С. 88).

³⁹ Степанів О. Напередодні великих подій... – С. 51.

⁴⁰ Вільде І. Олена Степанів колись і тепер // Жіноча доля (Коломия). – 1939. – Ч. 9–10. – 1–15 вересня. – С. 14.

карности»⁴¹. Чоловіки неодноразово виступали проти участі жінок у сотні, що викликало навіть обурення⁴². Крім бойових переживань і побутових труднощів, жінкам доводилося переживати «всякі докучливі дотинки і ззаваги деяких товаришів»⁴³.

«Вивільнення» жінки під час війни мало наслідком те, що жінка приймала, як це виглядало ззовні, так звані чоловічі манери. Це виявлялося передусім у зміні жіночого одягу, який ставав практичнішим і вільнішим. Фронтове чи тилове життя вимагало швидкості, зручності та легкості, тому значна частина жінок переодягнулися в той час у штани й сорочки. Плаття і спідниці ставали коротшими і під кінець війни могли бути вище колін. Побут фронту поширювався і в прифронтових регіонах, що змінювало теж образ жінки-господині. Жінку в штанах і з сигаретою можна було частіше зустріти на лінії фронту. Під час війни серед жінок набуло поширення куріння, нерідко чоловіки самі надсилали жінкам тютюн і давали відповідні рекомендації. До війни поява на вулиці молодих дівчат або жінок без супроводу чоловіка чи опікуна вважалася поза нормою і могла викликати чималий скандал⁴⁴, тоді як у часі війни і після неї самостійна поява жінки поза межами дому перестала викликати осуд. Війна дала жінкам можливість освоїти й політичну (раніше лише чоловічу) сферу⁴⁵.

Спроби впорядкувати і захистити повсякденні простори

Розуміння буденності. Жінки, які після початку війни залишилися без матеріальної та психологічної підтримки чоловіка/батька, не мали іншого виходу, як погодитися з дійсністю, пристосуватися до надзвичайної ситуації. Грунтуючись на уривчастих, не завжди точних відомостях, вони намагалися «зрозуміти» ситуацію на фронті, вибудувати смисли власного щоденного життя, які передавали через спілкування/мову. Життя людей у межовій ситуації оберталось навколо новин і прогнозів на наступний день: «Люди живуть лише з дня на день, з години на годину, з хвилину на хвилину. Короткий сон, скромна їжа, а поза тим постійна гонитва за враженнями, за новинами, збиранням вістей і пліток»⁴⁶. Долати небезпеки й ризики, як не парадоксально, допомагали чутки. Завдяки їм людина психологічно справлялася з відчуттям загрози. Велика війна призвела до появи безлічі чуток, адже надійних джерел інформації бракувало. Чутки поширювала навіть преса. Утім, життєвий досвід підказував, що в критичній ситуації найкращим союзником ставало мовчання: «поправді тепер найліпше мовчати, бо не тільки до листів заглядають непрошені гості, але і в душу залазять та роблять там ревізію»⁴⁷. Розуміння

⁴¹ *Вільде І.* Олена Степанів колись і тепер...

⁴² Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси / [упоряд. Г. Сварник, А. Фелонюк]. – Львів, 2009. – С. 50.

⁴³ *Дмитерко-Ратич Г.* Из зброею в руках (Пам'яті Софії Галечко) // Наше життя (Філадельфія). – 1958. – № 10. – Листопад. – С. 4.

⁴⁴ *Баран З.* Спогади Олени Шепарович як джерело до історії Львова першої третини ХХ століття // *Lwów. Miasto – społeczeństwo – kultura.* – Т. IX: *Życie codzienne miasta. Studia z dziejów miasta* / [red. naukowa K. Karolczak i Ł. T. Sroka]. – Kraków, 2014. – S. 119–120.

⁴⁵ *Chwalba A.* *Samobójstwo Europy. Wielka wojna. 1914–1918.* – Kraków, 2014. – S. 566.

⁴⁶ *Białynia-Chołodecki J.* *Lwów w czasie okupacji rosyjskiej (3 września 1914 – 22 czerwca 1915): Z własnych przeżyć i spostrzeżeń.* – Lwów, 1930. – S. 34.

⁴⁷ ЛННБУ ім. В. Стефаніка, відділ рукописів. – Спр. 14 / п. 2. – Арк. 1 (Лист Осипа Маковея до дружини Ольги, 1915 р.).

буденності не означало спокою: «журюся твоею журбою, бо ти зараз все береш собі тяжко до серця, хоч кажеш, що війна тебе вже багато навчила»⁴⁸.

У воєнні роки непевну буденність хотіли оминати. Жінки будь-що воліли дізнатися про своє майбутнє, хоча такі їх бажання використовували хіба шахраї: «Під час воєнної завірюхи страшним чином множаться випадки, коли наївні люди, щоб отримати змістовні відомості про майбутнє, збирають останнє і віддають шахраям останній, важкою працею зароблений гріш. Цією людською слабкістю, зокрема, у найбідніших колах населення, вміють скористатися різні шарлатани – набиваючи свої кишені дзвінкою монетою. А яке ж зачарування в тому, що за такі малі гроші, як корона австрійської валюти – можна здобути відомості про своє майбутнє, або ж довідатися, як ведеться на війні найдорожчій серцю людині. Кров, щастя, золото і щасливе повернення сипляться з вуст ворожки як із рогу достатку. Такою всезнаючою Піфією новітніх часів, безсумнівно, мусить бути Н. Кічелесова, яка мешк[ає] на вул. Шпитальній, у якій щодня бувають сотні осіб, і двері у неї просто не зачиняються перед жодними відомостями про майбутнє»⁴⁹.

Дійсність повсякденного життя. Люди, які жили в роки війни, намагалися публічно окреслити власне відчуття нової дійсності, прагнули універсалізувати індивідуальні бачення оточуючого світу, сформувати тривкі уявлення і мисленнєві конструкції, якими пояснювали світ. Ключовою ставала цінність життя людини. На тлі масштабних втрат на передовій поменшали випадки самогубств у тилу. Відсутність суїцидів у Львові в перші місяці війни приємно здивувала журналістів, і цей факт відзначили на шпальтах газет: «Протягом більш як трьох місяців, а саме від часу вибуху війни, зафіксовано три випадки спроб самогубства, які мали радше демонстративний характер, напр[иклад], дружина, посварившись з чоловіком, випила денатурованого спирту, вірячи, що її врятують. Випадків, які мали би трагічне підґрунтя, не було, хоча раніше їх фіксували 3–4 випадки щотижня. Причину цього явища одні бачать у тому, що на тлі сумних випадків, які звалилися на наш загаль, особисті трагедії здаються мізерними, інші ж – у втечі нервових, боязливих людей, отих «кандидатів у самогубці», або ж у забороні на продаж алкоголю. У місті ж залишилися люди здорові, врівноважені, які знають, що самогубство не є героїчним вчинком»⁵⁰.

Попри інтерес до подій на фронті, повсякдення в тилу мало свою логіку. Інтереси жінок оберталися довкола потреб конкретного дня чи години. Турбота про засоби для життя змушувала ухилятися від дотримання законів. Незважаючи на заборону російською владою продавати алкоголь, кількість підпільних фабрикантів і продавців спиртного не зменшувалася: «Таємний продаж вина. В селі Мала Сигнівка 26 квітня [за старим стилем] виявлено таємний продаж нижнім чинам горілки, отриманої з денатурату. Австр[ійська] підд[ана] Олена Сорока, 35 р[оків], яка здійснювала фабрикування і продаж горілки, затримана. Триває слідство»⁵¹. Нікого не дивували постійні

⁴⁸ Там само. – Спр. 7 / п. 1 – Арк. 8 (Лист Осипа Маковея до дружини Ольги, 22 червня 1916 р.).

⁴⁹ Wiek Nowy: Popularny dziennik ilustrowany (Lwów). – 1914. – Nr 4004. – 7 listopada. – S. 7.

⁵⁰ Niema samobójstw we Lwowie // Słowo Polskie (Lwów). – 1914. – Nr 309 (Wyd. poranne). – 12 listopada. – S. 4.

⁵¹ Львовский вестник: Ежедневная газета (Львов) / Ред. Сухотин, гвардии корнет. – 1915. – 11 мая. – С. 2.

грабунки, затримання значної кількості осіб з тієї чи іншої причини: «Протягом учорашнього дня органи поліції затримали 14 осіб за крадіжки, за пияцтво 4 чоловіків і 1 жінку, за продаж горілки 1, за недозволений приїзд до Галичини 2 жінок, за ходіння в нічну пору без перепустки 1 особу, для встановлення особи 26 чоловіків і 2 жінок, жінок легкої поведінки затримано 37»⁵². Війна увиразнила побутовий індивідуалізм. Частиною дійсності воєнного часу були суперечки жінок за бажаного чоловіка: «Вчора надвечір незвичайним видовищем обдарували перехожих на вул. Казимирівській якись дві жінки. Обидві вони, конкуруючи за якогось «пана», розпочали між собою суперечку, результатом якої стало серйозне побиття однієї з них, а саме Катерини Волянської, віком 40 років. Природним чином епілог відбувся на рятунковій станції, де потерпілій зробили перев'язку»⁵³.

Звичне/очевидне життя. Якщо на початку війни будь-які святкування (світського чи релігійного характеру) вважали «не на часі», то згодом у життя мешканців галицьких сіл і містечок повернулися звичаєві та релігійні практики святкувань як спосіб відмежуватися на деякий час від власних «чорних» думок і фізичної втоми, досягти психологічної рівноваги, протиставляючи воєнній непевності непорушність традиції: «Відповідно до щорічного звичаю, Львів одягнувся у святую зелень. Опинився під знаком молодої, квітучої гілки. Ці свята тихіші, ніж у попередні роки. Люди не мали змоги вільно піти до замиської природи, тож ця природа мусила прийти до них, віддаючи кожній брамі й кожному ганкові по букету. Ніколи раніше ці дари не були нам такі дорогі, як тепер»⁵⁴. Жінки розуміли, що звичне життя зводилося передусім до того, аби нагодувати дітей. По суті, кожен жив «сам за себе», а розмови оберталися навколо цін і продуктів. Доводилося звикати до неузгодження між потребами і можливостями: «Перед очима стає марево нужди. 1 корона й 70 сотиків – це вся моя готівка. Як тут жити? З чого? Потішаю себе бодай тим, що на городі маю бульбу й городину. Корова пашу має. Кури є. На два-три місяці стане»⁵⁵.

Для повсякдення селянок головним орієнтиром була зміна пір року, які визначали характер сільськогосподарських робіт. Зібраний врожай був єдиним способом прогодувати себе і дітей: «Заобложено від двох літ ниву, але обсіяти нема чим. Кажуть в Чортківщині збіжжа доволі. Якби не перевозові труднощі, наші селянки на плечах доставили його звідтам. Колиж бо не годен дістати дозволу на перевіз, а якщо везуть збіжжа без него, залізничники безцеремонно конфісковують усю як «злочинну контрабанду». Хиба що в кого є здорові ноги і сталена витривалість то йде пішком в Чортківщину і приносить на плечах яку чвертку зерна, щоб кинути посів в землю і починати жити надією»⁵⁶. Традиційний спосіб життя і страх вийти за його межі (шукати заробітку деінде) не порушували навіть бойові дії: «доводилось видіти жінок, що копали бараболі в найгірше пекло. А коли гранати перевертали все горі корінем, то одна жінка кинута вибухом до землі і присипана курявою тільки хрестилась! Вставала і даліше

⁵² Aresztowania // *Gazeta Wieczorna* (Lwów). – 1915. – Nr 2291. – 1 maja. – S. 3.

⁵³ Kurjer Lwowski (Lwów). – 1915. – Nr 136. – 16 maja. – S. 4.

⁵⁴ Zielone Święta // *Gazeta Wieczorna* (Lwów). – 1915. – Nr 2313. – 10 (24) maja.

⁵⁵ Блажкевич І. Спогади (30.7.1914 – 4.10.1921) // Дзвін (Львів). – 1991. – № 5. – С. 120.

⁵⁶ ЛННБУ ім. В. Стефаніка, відділ рукописів. – Ф. 243 (Іванна Блажкевич). – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 45 (Щоденник Іванни Блажкевич «Жінка на бойовій лінії», 10.08.1917–1.11.1918).

копала»⁵⁷. Життя під обстрілами, непевність у завтрашньому дні (виконання посівних робіт не гарантували збору врожаю) сповільнювали час і викликали апатію: «так всьо остогидло що я вже про нічого не дбаю, а як кулі свищут, то і я з ними свищу»⁵⁸.

Висновки. Перша світова війна зруйнувала старі соціальні й територіальні межі – реальні й уявні, а відтак відкривала жінці простір для самореалізації. Жіноча емансипація не зводилася до копіювання чоловічого способу життя, а створювала новий тип жінки, яка хотіла зросту власної індивідуальності. Галицьке суспільство культивувало традиційну жіночу моральність, що увібрала в себе стереотипи минулого та похашцем перейняті нові віяння, а з ними й емансипацію жінки. Велика війна витворила новий феномен – свідоме бажання жінок заявити про свою суб'єктність. Емансипація жінок проходила шляхом опублічнення звичних для мирного часу ролей. Усі, хто воював, працював у громадських організаціях або залишався вдома, – у свій спосіб демонстрували уявлення про місце жінки у просторі війни. Конструйоване практикою життя змінювало стереотипи сімейних ролей, тому традиційна для жінки послухність і поступливість у сім'ї могла ставати в деяких випадках не такою вже й традиційною. Для зовнішнього ока, для усталеної суспільної норми жінки справді мали бути слабшими, щоб не порушувати звичного патріархального укладу життя. Проте в умовах війни так було не завжди. У війну, через відсутність чоловіка, саме жінка відігравала в сім'ї головну роль.

Складовою частиною особистого простору жінок у роки війни стала демонстрація патріотизму. До цього українок у Галичині змушувала активна позиція польок, які підтримували чоловіків у реалізації національних прагнень. Патріотизм у жінок виходив не тільки з внутрішніх почувань, а передусім з українсько-польського суперництва та бажання отримати належне місце у здомінованому чоловіками публічному просторі. В умовах війни жінки, дбаючи передусім про виживання родини, не ставили перед собою питань про межі батьківщини. Найчастіше вони ідентифікували себе не з народом-нацією, а з локальною спільнотою. У ситуації, коли чоловіки опинилися на фронті, жінки почали самостійно розмірковувати про межі «рідного» простору. В умовах воєнної нестабільності «мала батьківщина» (не тільки географічно, а й у сенсі певних цінностей) виступала для жінок як щось близьке, дане людині раз і назавжди. Через «локальну батьківщину» відбувався пошук ширшої ідентичності. Це був шлях пізнання жінками світу та спосіб заявити про свою до світу належність.

Досліджувати жіночий досвід під час Першої світової війни доволі складно. Насамперед варто відмовитися від означення українок у категоріях суцільного очікування та страждання; потрібно подивитися на них як на особистостей з широким спектром умінь і прагнень, а не тільки як на матерів, дружин чи доньок. Потрібно подолати теж стереотип, згідно з яким солдати австрійської армії були «своїми» з позитивними якостями, а солдати російської армії – однозначно «чужими», а тому наділеними винятково негативними рисами. Жінки самостійно шукали шляхи мирного співіснування як з одними, так і з іншими – залежно від обставин, оминаючи поняття «ворога» та «захисника», які диктувала війна. Історію жінок не можна вивчати окремо від історії чоловіків. Навіть розділені великими відстанями вони намагалися допомагати один одному, підтримуючи

⁵⁷ Історичний календар-альманах Червоної Калини. – Львів, 1926. – С. 1.

⁵⁸ ЛННБУ ім. В. Стефаника, відділ рукописів. – Ф. 41 (Грушкевичі). – Оп. 1. – Спр. 44 / п. 2. – Арк. 44 (Лист Іванни Блажкевич до чоловіка Ярослава, 30 листопада 1916 р.).

таким чином сімейні стосунки. Заявлена в заголовку статті тема відкриває нові дискусійні простори для подальших досліджень: вивчення жіночої поведінки та способи її реалізації в практиках повсякдення; аналіз чинників, які зумовили відмінності жіночого досвіду в умовах війни, а також вивчення приватних стратегій і методів жіночого існування упродовж війни. Актуальними залишаються термінологічні дискусії, зокрема щодо змісту таких окреслень, як «жіноче воєнне повсякдення» чи «воєнний гендер».

Mariana Baidak. Women daily spaces during the First World War (by Galician example in the light of personal sources)

The World War changed the state and determined the fate of many Galician women. Probably the first time they were able to represent themselves not just through the light of men's images and stereotypes, but also because of their views, experiences and desires. The forced separation from men's world «brought» women beyond the home and strictly related concerns. Despite the mothers/wives responsibilities, women overcame their own absence in men's world. They became the defenders of property, were engaged in public work, defended the position of national communities and even participated in the fighting actions. The war played an important role in the emancipation of Ukrainian women. Personal sources, primarily diaries, memories and letters became the key historical source for understanding the changes, in particular women's spaces of everyday life during the war. Such texts are full of information on the areas of women's employment, their attitude to new cases and emotions she felt performing the so-called men's work. The women's activity seemed rather strange for men, it was a new perception they tried to understand. Men's texts generally stingy on the author's self-reflection (typical for women), reflect the expectations of men, mostly vulnerable to the issues of women's freedom.

Keywords: First World War, Galicia, women's everyday spaces, personal sources.

Марьяна Байдак. Границы повседневной жизни женщин в годы Первой мировой войны (на примере Галичины через призму личностных источников)

Мировая война изменила положение и предопределила судьбы многих женщин Галичины. Едва ли не впервые они смогли взглянуть на себя не только через призму созданных мужчинами образов и стереотипов, но и сквозь личные представления, опыт и желания. Принудительное ограждение от мужского мира «вывело» женщин за пределы дома и исключительно семейных забот. Несмотря на обязанности матерей/жен, женщины преодолевали личное отсутствие в мужском мире – становились защитницами личного имущества, занимались общественной работой, отстаивали позиции национальных сообществ и даже принимали участие в боевых действиях. Война сыграла важную роль в эмансипации украинской женщины. Ключевыми историческими документами для понимания изменений, в частности границ повседневной жизни женщины в годы войны, являются личностные источники, прежде всего дневники, воспоминания, письма. В таких женских текстах можно отыскать информацию о сферах занятости, отношении женщин к новым делам, а также ощущения, которые испытывала женщина впервые исполняя так называемую мужскую работу. Для мужчин активность женщин за пределами дома была в новинку, и они пытались ее осмыслить. Мужские тексты в большинстве своем скупы на авторскую саморефлексию (характерна для женщин), в то же время они отображают ожидания мужчин, обычно достаточно уязвимых в вопросах женской свободы.

Ключевые слова: Первая мировая война, Галичина, женщина, границы повседневности, личностные источники.